

MAGYARORSZÁGI LÁTOGATÁS UTÁN

Sinkó Ervin

Magyarországot a fehérterror idején, 1919-ben hagytam el. Csak 28 évvel később, a második világháború után, 1947-ben látogattam megint pár napra Budapestre. Ez évben, 1963 októberében jártam ott újra. Ezúttal a Jugoszláv Írószövetség delegátusaként, egy másik kiküldött, a számomra addig ismeretlen, azóta azonban meghitt, jó barátomként számon tartott Georgi Sztardelov macedón író — és feleségem társaságában.

1919-től 1947-ig, de 1947-től 1963-ig is sok víz folyt le a Dunán. Tömérdek szenny és sok-sok vér. Magyar honban és általában igen sok hon vizein és földjén.

Nem értek egyet azokkal, akik feledést prédikálnak. Az emlékezés fáj, de szükséges. Az emlékezés tanácsos, az emlékezés előfeltétele a produktivitásnak, a jobb, a merészebb, a testvéribb jelennek és jövőnek. Igenis kell emlékezni mindenre, ami megcsúfolása volt az embernek és annak, amit szocializmusként akarunk és szeretünk. Emlékezni kell a vér és a hazugság papjaira, zsoldosaira és bálványokra is. A bálványok és bálványimádók nem telnek be vérrel. Ősidők óta így van. S aki megéri a bálványok szétzúzását és a tegnapi bálványimádók embervoltukra való visszaemelését, aki megéri, hogy a menyeyei vagy földi urak kutyáinak, az Úr kutyáinak — innen ered a dominikánus elnevezés —, a mindenütt máglyára szánt eretneket szimatoló, az eretnekek irtását követelő és elvégző, őszinte vagy szimulált vakbuzgóságnak így vagy úgy, de valamiképpen mégis bealkonyodjék, annak a szemé elé új hajnal hasadása és új, már megint emberi táj tárul.

Sokan hiányoznak, a sorok alaposan megritkultak, de íme, még mindig vannak, akik az elviharzott poklok évtizedei és évei után megmaradtak. És csodálkozva nézik egykori közös ifjuságunkból ismert agg barátokban megőszült önmagukat is. S van min csodálkozni. Megmaradtam, megmaradtál, megmaradtunk — magyarázhatatlanul bár, de tapinthatóan, szemmel láthatóan mégis így van. S rettenetesen sok a beszéltnivaló, ha az azóta elmúlt negyvennégy vagy az azóta elmúlt tizenhat év alatt átéltekről próbálunk beszámolni. Egy-egy asztal körül mintha valami spiritiszta szeanszon idéznénk a halottak, hajdani remények, tévelygések, csalódások, emlékek és a magunk egykori énjének a légióját. Élni se gyerekjáték, de ebben az életnek nevezett

egyenlőtlen és gaz szereposztásban annyi mindent és annyi mindenkit túlélni — már szinte illetlenül végletes, illetlenül valószínűtlen szerep.

Emberek, akik egy olyan porból jöttünk, amikor minden abnormális, az is, ami a leginkább abnormális, a normát jelentette — most megint együtt lehetünk, együtt vagyunk, együtt nézünk vissza és előre a közösnek akart és vallott jövőbe. Hogy is történhetett, hogy ezt, ami egyedül természetes, egyedül méltó hozzánk és a célhoz, ami felé együtt indultunk, annyi ideig elfedhette a fojtogató bálványok árnyéka, a tömjénfüst, a dühös, a vad és a vak csaholás?

Elmúlt. Most már itt vannak a fiatalok is, akiknek ez a múlt csak hírből ismert emlék. Most tágra nyitom a szememet, hogy felfedezzem a jelent, ha nem is minden részletében, de éppen abban, ami megkülönbözteti a tébolyodott, a lidércnyomásos elmúltaktól. És hadd mondjam meg mindjárt: a sok-sok ember között, akikkel nagyobb társaságban vagy meghittten, négy szemközt volt alkalmam beszélni, egyetlenegy se akadt, aki az elmúltakkal nem úgy állította volna szembe a mai magyarországi jelent, mint amelyben az ember már megszabadult a félelem, a hallgatás vagy a kényszerű hazugság nyomása alól, mint a tegnapián hasonlíthatatlanul emberhez méltóbb, élni érdekesebb mátt. S ha lépten-nyomon nem is hallok az ilyen összehasonlításoknak ezt a szinte eufonikus kicsengését, az új, a megváltozott életfeltételeknek ezt a múlthoz viszonyított, kifejezetten egyértelmű igenlését, valknak kellene lennem, hogy ne vegyem észre: az ellentétek nyílt összeütközésének, egy újra kezdett élet folytatásának a ritmusa az, ami ma ott mindinkább és mind mélyrehatóbban színezi a hétköznapiakat, dinamikusan felszínre veti az új és új kérdéseket, és időszerűvé teszi, hogy új módon értékeljék, új tartalmakkal gazdagítsák a legrégebb és a közelmúltból örökölt fogalmakat.

Nem pusztá ötlet, hogy a múlttal kezdtem ezt a beszámolómat. Az egész mai magyarországi szellemi élet kiindulópontja egy produktív szembesítés a távoli és legközelebbi magyar múlttal, leszámolás annak a szocializmusnak a nevében, melynek egyértelműnek kell lennie az emberi szellem világosságával és épp ezért az embernek nemcsak a testi nyomor, hanem az embertelen és csalhatatlan dogmahirdetők, mindennemű bálványok uralma alóli felszabadításával is. És impozáns az, hogy már hallhatók és mind jobban hallhatók a hangok, melyek — épp a szocializmus érdekében — tekintet nélkül minden érzékenységre, a beidegzett, ősi és ugyanakkor újabb kori érzékenységre, azt követelik, amit a szabadság túl általános, túlságosan sokértelmű, absztrakt fogalma helyett a hazug hagyományok és előítéletek, a hazug szépítések és mentségek alól való felszabadulásnak, a múlt negatívumaitól való megszabadulásnak, vagyis a szocialista emancipáció feltételének lehetne nevezni. S nemcsak követelik, hanem már hozzá is fogtak ehhez az óriási munkához, mint a magyar intellektus elsőrangú, elsődleges feladatához. S ami különösen kiemelendő: nem lázadókként, hanem tagjaiként egy közösségnek, melyet a magukénak tudnak, és amely ennek a feladatnak az elvégzésében a saját ügyének és céljainak a segítését látja.

Része és máig is kiható következménye a bennünket erőszakkal, mesterséges szakadékokkal szétválasztó múltnak és tragikus közelmúltnak, hogy mi itt, Jugoszláviában és ők ott, Magyarországon egyaránt még ma is szinte többet tudunk távoli földrészek és országok szellemi életében végbemenő folyamatokról, mint egymásról, akik ebben a Duna-medencében közvetlen, százados sorsközösséggel egybekapcsolt, közös építőmunkára, közös egyetértő erőfeszítésekre hi-

vatott szomszédok lehetnénk és vagyunk. Hogy Magyarországon még mindig milyen keveset tudnak a mi életünk feltételeiről, arról meggyőződhettem, mikor mohó kíváncsisággal intéztek hozzám kérdéseket a jugoszláviai „nemzetiségek” helyzetéről. És nemcsak ifjú egyetemi hallgatók, akikkel Tolnai Gábor professzor jóvoltából az egyetemen szabadon beszélgethettem, hanem a magam korabeli írók és tudósok is. De vajon többet tudunk-e mi itt a mai Magyarország szellemi életéről, arról az erőfeszítésről, amellyel ott felszámolni igyekeznek a múlt malkacs kísértetjárását?

Ennek a megújuló Magyarországnak a dicséretére legyen mondva, hogy mikor ott ma a legiobbak egy új, a humanizmus szellemében értelmezett szocializmus akaratával az embereknek az államhoz és egymáshoz való viszonyuk regenerálásán fáradoznak, ezzel egyidőben előtérbe került, helyesebben: előtérbe állították a magyarság és a környező népek viszonyának a problémáját. Azt, ami ezen a vonalon történik, nem volna túlzás a sokévszázados történelmi múlt újraértékelésének, egy mélyen beidegzett nemzeti ideológiának először végbemenő, mind következetesebb revíziójaként minősíteni, és pedig a szocialista nemzetköziség eszméje követelte önismeretnek és annak a felelősségtudatnak a nevében, mely megérdemli a forradalmi jelzőt.

A nagy, a még máig sem eléggé méltatott tudós esztéta, Péterfy Jenő, aki annak idején a budapest—fiúmei gyorsvonalat klozettiében, Karlovacon röptett golyót a feiébe, ez a Péterfy írta gróf Széchenyi Istvánról, hogy „valódi írtó háborút” akart viselni „az önszeretet s a hiú önámítás hol durvább, hol finomabb, maidnem önkéntelen nyilvánulásai ellen”, s hogy a magyarságtól „a legfőnségesebb, de leglehetetlenebb dolgot” akarta: „rákényszeríteni az önismeretre.”

Tudvalevő, hogy ez a romantikus gróf volt annak a Magyar Tudományos Akadémiának a megalapítója, amely aztán az „önismeret”-től irtózó, nagymagyar, hazafiaskodó szellemi impotencia magas rangú képviselőinek orcátlanul kártékony kasztjaként igyekezett útját állni mindennemű, az országban megmozduló, szellemileg-emberileg jelentős, tudományos és irodalmi tehetségnek, haladó szándéknak és teljesítménynek. Ha jól emlékszem, akkor a húszas évek bécsi magyar emigrációjában a testestül-lelkestül Horthy mellé szegődött Magyar Tudományos Akadémiának a magvméltóságú elnöke, báró Berzeviczy Albert számára Gábor Andor talált egy ragvogó elnevezést; mint a homéroszi eposzban Odüsszeusznak a „leleményes”, Akhilleusznak a „gyorslábú”, Berzeviczy Albertnek, valahányszor Gábor Andor írt róla, „márványarcú ökör” volt az állandó jelzője.

A második világháború után, abban a korszakban, melyet ma Magyarországon „a személyi kultusz” időszaka néven ítélnék el, a „márványarcú ökör” akadémiája helyére egy olyan akadémia került, melynek csak a sztalini szocializmus nevében és szellemtelen szellemében volt szabad áldást vagy átkot osztania, csak megengedett kérdésekkel és csak eleve előírt irányban és irányzatossággal foglalkozhatott. Egész sereg társadalmi, irodalomtörténeti, esztétikai probléma, problémák légiója csak annyiban lehetett a tudomány és a kutatás tárgya, hogy feldolgozták a „felülről” készen kapott megoldásokat. A sztalini módon értelmezett „szocialista realizmus” mértékéből kiindulva, a múlt és a jelen nagy magyar íróiról vagy egyáltalán nem illett beszélni, vagy pedig — minden vitát eleve kizáróan — helyüket az örök kárhozat poklában vagy a legjobb esetben afféle purgatóriumban kellett kijelölni. Vita nélkül ezt a sorsot osztották ki felülről azoknak, akik a közvetlen napi politikai, propagandisztikus célokra nem bizonyultak kellőképpen alkalmasnak. S e cél érdekében az Akadémia

egész tudományos apparátusában mindig Marxra—Leninre—Sztalinra és a marxizmusra kellett hivatkozni, minden önkényes ítéletre megtalálni a kiszakított, megfelelő idézeteket, ad maiorem gloriam annak a dogmát istenítő rezsimnek, amely, hogy magát népszerűvé tegye, nem riadt vissza a nacionalista hagyományokra és ösztönökre való apellálástól sem. A Magyar Tudományos Akadémia a valóságos hétköznapiak, a valóságos emberek problémáitól, az élettől, amely megérdemelné az élet nevet, éppoly messze volt, mint a „márványarcú ökör” elnöksége idején.

Minderre emlékeztetnem kell, hogy méltóképpen értékelhessék azt az új, valóban forradalmi átalakulást, a vitáknak azt a sokadalmat, amely ma a magyarországi szellemi életnek legjellemzőbb saját-sága. Ennek a szellemi életben végbemenő folyamatnak lelkes munkásai ezúttal valóban a Magyar Tudományos Akadémia, az egyetemi tanszékek, a megújodott, „a legkényesebb” kérdésektől se visszariadó magyar irodalomtörténészek és a magyar írók, az élcsapatba tartozó prózáírók és költők.

Magyarországról visszatérve egész tömeg könyvet és folyóiratot hoztam magammal — szerkesztőségek, egyetemi intézmények és egyes írók, költők ajándékként —, s ez a tömördek nyomtatott betű mind ennek a szellemi, a szocializmus szellemében lázasan fölfedező és előretörő folyamatnak a kétségbevonhatatlan tanúbizonyossága. Kezemben a Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtörténeti Intézetének egy különlenyomata, melynek címe *A nacionalizmus a magyar irodalom tükrében*. Ez a különlenyomat mindjárt Tolnai Gábor elnöki megnyitójával megüti azt a hangot, amely minden, csak éppen nem akadémikus ennek a fogalomnak a régi értelmében. Az elnöki megnyitó megállapítja, hogy a nacionalizmus Magyarországon „nem csupán irodalomtörténeti kérdés, hanem még mindig létező problémája mai életünknek a kultúra minden területén.”

Idézek még az elnöki megnyitóból, mindjárt hozzátéve, hogy a megnyitót követő referátumok és a hozzászólások teljes mértékben igazolták az elnöki bevezetőben kifejezett reményt:

„Az itt elhangzó referátumok és a referátumokhoz kapcsolódó vita bizonyára segítséget fog nyújtani kulturális életünk egészének, tovább fogja vinni előre azt a tisztulási folyamatot, amely az utolsó esztendőkből ideológiai tekintetben is bekövetkezett.”

Meg kell jegyezmem, hogy a vita 1960 áprilisában indult meg, és igen sokat mond az elnöki megnyitónak a következő megállapítása:

„Nem is olyan régen, csak négy-öt esztendővel ezelőtt is, az eleven irodalmi élet és az irodalomtörténészek között valóságos szakadék tátongott. Néhány szakembert leszámítva, az irodalomtörténészek többsége alig vett részt irodalmi életünkben, kritikai és elméleti jellegű írásokkal. Az utolsó esztendőkből e téren is egészséges változás állt be. Ma — azt lehet mondani — a négy-öt évvel ezelőtti helyzet megfordult: irodalomtörténészeink többsége kritikai működéssel, elméleti írásokkal egyaránt segíti, támogatja szocialista irodalmunk fejlődését.

Az örvendetes jelenség kapcsán mondjuk meg végül azt is, hogy az eleven élet és a tudomány egymásra találásában nem jelentéktelen szerepet vállalt az Akadémia Irodalomtörténeti Intézete vitáival, valamint az intézet munkatársi gárdájának irodalmi és kritikai folyóiratainkban való részvételével. Úgy hiszem, a most kezdődő kétnapos vitánk folytatása lesz annak az egészséges fejlődésnek, amely a tudomány és az élet egymásratalálásával az utolsó időben szemünk előtt lezajlott” — mondta Tolnai Gábor elnöki megnyitójában, 1960 áprili-

sában. És én, aki 1963 október hónapjában Budapesten kívül Debrecen is meglátogathattam, valóban tanúja lehettem annak, hogy Magyarországon, országos méretekben, irigylésre méltóan tűnőben vannak a válaszfalak az akadémikusok, egyetemi tanárok és előadók, valamint az eleven irodalom művelői, írók, esszéisták, költők között.

Szükséges itt egy kis kitérő. Mielőtt *A nacionalizmus a magyar irodalom tükrében* című előadásokat és vitát ismertetném, szóvá kell tennem azt a két napot, melyet Debrecenben töltöttem. Ott jelenik meg az *Alföld* című havi irodalmi és művészeti folyóirat, amely, színvonalát tekintve, mentes a szűk látókörű, a nagyvilági távlatok elől elzárkózó provincializmustól. Ami a fővárosban már a méretek miatt se látható annyira, s ami ott alighanem még kevésbé következett is be, az vidéken, legalábbis Debrecenben első pillantásra szembeszökő valóságként hatott: ti. az, amit az 1960-as nacionalizmus-vita elnöki megnyitója még csak új keletű fejlődési folyamatként említett a tudomány és az élet, az irodalomtörténet és az élő irodalom mind szorosabb kapcsolatát — annak Debrecenben már 1963-ban láthattam a rendkívül kézzelfogható, teljes megvalósulását. Egyetemi tanárok és előadók, „szak tudósok” meghitt közösségben működnek együtt a művészekkel, prózaírókkal, költőkkel, és képzőművészekkel, tanár a diákjával az *Alföld* című havi folyóirat szerkesztőségében és lapjain. S együtt alkotják a város és egész környéke és maga az ország intellektuális életének egyik egységes, sajátos színezetű, tevékeny centrumát. Nem a progresszív főváros és az elmaradt vidék ellentétének, hanem valami egész másnak, valami lényegesen újnak a jegyében: a vidék már nem szükségszerűen pusztán kulturális függvénye Budapestnek, mint az egyetlen számottevő centrumnak. Debrecen, az egyetemi város ma már maga is egyike az ország kulturális, messze kigugázó gócpontjainak, és alkotó módon veszi ki részét egy új, mind elevenebb, sokszínű és mind szabadabb magyar kulturális szellem gazdagításából, megformálásából. Ami Magyarországon az állami-politikai vonalon még egyelőre, úgy látszik, csak el-elakadozva halad előre, a centralisztikus kormányzás meglazulása, az egyes szervek nagyobb önállóságának és autonómiájának irányában, az a kulturális életben, nyilván azért, mert ez a kulturális élet valóban produktív intézményeket, individualításokat, széles köröket magában foglaló kulturális éhségnek az eredménye, mintegy magától tör magának utat. találja meg a maga szabad, ugyanakkor konstruktív formáit, és előzi meg a természeténél fogva nehezkesebb állami és adminisztratív apparátust.

S mivel a dialektikus gondolkodás nagy ősenek, Hérakleitosznak igaza van abban, hogy az ellentétek harca az, ami minden értéknek, magának az életnek édes szülőanyja, természetesen hamis volna az elképzelés, hogy összeütközések, heves és nyílt összetűzések, zökkenők nélkül ment és megy végbe az intellektuális életnek ez a széles hullámozó újjászületése. Ahol az élet eleven hullámai csapkodnak, ott a múlt se, maguk a halottak se maradhatnak az örök béke háborítatlan csendjében. A múltat, a halottakat is vádként, érvként vagy ellenérvként a nyughatatlan élők bizony bevonják harcaikba. Így történt, mint látni fogjuk, az Irodalomtörténeti Intézetnek a nacionalizmusról folytatott vitáján, s így történt abban a szellemi siklon országos visszhangot keltő nagy vitában is, mely a múlt évben a debreceni *Alföld* körül támadt. Fővárosi akadémikusok, egyetemi tanárok és előadók, írók és közírók és persze maguk a debreceniek szerveztek a tett színhelyén, Debrecenben nagy nyilvános *Alföld*-vitát, ennek a havonként átlag 90-100 nagy formátumú oldalon megjelenő folyó-

iratnak az útvjáról és céljairól. A széles körű érdeklődés indokolt, hiszen az *Alföld* minden száma az ország legidősebb kérdéseivel foglalkozik, és tanulmányokkal, novellákkal, versekkel, könyvismertetésekkel, kritikákkal, vitákkal minden számban átlag 35—40 ismert régi vagy először felbukkanó új munkatárs neve szerepel.

A debreceni *Alföld*-vita előzménye egész sereg pozitív, illetve határozottan negatív értékelés a fővárosi irodalmi és irodalomtörténeti folyóiratokban, valamint egyes, egyébként meglehetősen egyhangú és szürke, túlságosan protokolláris színezetű pesti napilapoknak a kultúra problémáival foglalkozó rovatában. A mai megújított magyar szellemi életnek az is az egyik pozitív jellegzetessége, hogy akármi-lyen tekintélyes személyiségeket is mozgósít egy-egy kérdés vagy jelenség vitára, semmiféle határozat vagy „legfelsőbb” ítélet se zárja be vagy dönti el, hogy mit kell a lojális állampolgárnak gondolnia, vagy ha nem is gondolnia, de legalábbis mondania a vita tárgyát képező kérdéstről. Az intellektuális hipokrizis a színlelt vonalasság, az igazi szellemi életnek ez a szennyes mérge szerencsére ma már Magyarországon is kevésbé kelendő, mindinkább divatja múlt portéka. Folyik tehát mindmáig tovább a vita a kérdésekről, melyek a debreceni *Alföld*-vita tárgysorozatán szerepeltek. Ebből a szempontból aligha lesz érdektelen néhány idézet az *Alföld* 1963. január-februári számából, az *Alföld* főszerkesztőjének, Mocsár Gábornak a *Min vitatkozunk?* című, első helyen nyomtatott cikkéből.

Számomra nem az a kérdés, hogy minden tézisében igaza van-e, hogy miben van és miben nincs igaza Mocsár Gábornak. Ennél hasonlíthatatlanul döntőbb jelentőségű, örvendetes tünet, hogy 1963-ban egy irodalmi és művészeti folyóirat főszerkesztője Magyarországon olyan megállapításokat és követeléseket formulázhat, amelyek a művészi és erkölcsi felelősség egymástól való elválaszthatatlanságának elvével együtt, higgadtan, de félreérthetetlenül a művésznek a maga útja fájdalmas keresésére, az önálló gondolkodásra, a nyílt bírálatra és a maga gondolatainak saját egyéni formában való kifejezésére elvitathatatlan szuverén jogát, mint magától értetődő, immár elidegeníthetetlen szocialista jogot proklamálja.

Mocsár Gábor ebben a cikkében arról az új „színképről” beszél, amely Debrecenben „az *Alföld*-vitán ragyogott fel”. És így folytatja: „Idézzük meg azt az irodalompolitikai konzervativizmust, amely nem bír kilábalni a hat-tíz évvel ezelőtti fogalmak és fogalompárok bűvöletéből, nem bír vagy nem mer beleszokni abba a társadalmilag új állapotba, amely most érlelődik, ha ugyan meg nem érlelődött már, abba az új állapotba, melyben már nem elegendő, ha valaki megtanul két-három fogalmat, és azt ügyesen variálgatja. Pár évvel ezelőtt — szent igaz — akár irodalompolitikai tényező is lehetett az efféle mutatóványokkal valaki... Közben új társadalmi viszonyok teljesebben ki, mintegy televény talaj terült alá, s az új alapon most kezdi magát rendezni, megszervezni a szellemi s közte az irodalmi felépítmény — reméljük — dús lombozata... Nem lehet régi meghatározásokat, kiindulópontokat, fogalmakat újrasíkálva, aprópénzre váltva elbaldogolni. Röviden szólva: nem lehet ma már csupán negációkból, új jelenségekre mondandó tiltakozásokból megélni, amikor ideje lenne igent is mondani most jelentkező új törekvésekre.”

Ebből is kitűnik, hogy Magyarországon, ellentétben a közeli múlttal, lehetséges a szókimondás. Nemcsak lehetséges, hanem megformált közvéleményre és a szocialista államra hivatkozhatnak azok, akik a múlt ellen folytatott küzdelemben azzal a jelszóval lépnek föl, hogy igent kell mondani „a most jelentkező új törekvésekre”. S hogy a

goethei „Weh dir dass du ein Enkel bist” ott nem marad pusztá sóhajtás, hanem épp „az unokákat” a közelmúlt örökségének az újraértékelésére, illetve felszámolására serkenti, s hogy mennyire nem tudnak és nem is akarnak a szocializmus fogalmával visszaélő dogmatikus szemlélettel kompromisszumot, s hogy ezt milyen hangosan és milyen hangsúllyal, egy új öntudatnak milyen benső — és külső — biztonságával hirdetik, az tisztán kivehető a *Min vitatkozunk?* című cikk ilyen megállapításából:

„A negációkból megélni akaró irodalompolitikai magatartás könnyökölt bele vitánkba azzal, hogy az *Alföld* új törekvéseit régifajta veszélyekként átkozta el, változatlanul idézgetett innen is, onnan is komor árnyakat, itt egy veszély, ott egy veszély — mert ehhez elegendő megszokott szókészlettel rendelkezett. Nem lehet tagadni: az effajta konzervativizmus számára valóban kínálkoztak is ezek a megszokott, begyakorlott kiindulópontok s nem is lett volna konzervativizmus, ha nem támaszkodik rájuk.”

S következnek Csokonai szülőföldjéről, Debrecenből felhangzóan a figyelmeztetés is: van, aki a szocialista szótárból kiragadott fogalmakkal és mércékkel hadakozik, lehet valaki az igaz hit szótárával is „nem modern, nem korszerű, hanem éppen ellenkezőleg: nincs füle új hangok meghallásához, új fogalmak, új tartalmak befogadásához” — és az ilyenfajta igazhittűekről a cikkírónak, Mocsár Gábornak a diagnózisa: „Ez a legveszélyesebb konzervativizmus”.

Kinek van igaza, az *Alföld*nek vagy azoknak, akik irányát és célkitűzéseit kárhozzatják, vagy épp gyanúsaknak találják?

Ezeknek az én jegyzeteimnek semmiképp se célja vagy feladata, hogy állást foglaljanak a magyarországi irodalmi kérdések szenvedélyes vitájában. Magyarországról, számomra annyi újat reveláló rövid látogatásomról visszatérve, nem akarok mást, mint egyes-egyedül azt, hogy érzékeltessem a jugoszláviai olvasóval azt az új intellektuális klímát, amelyben immár vádként és kompromittáló vádként hangozhat és hangzik a modern, új hangok, új tartalmak iránt való érzéketlenség és „a rég betanult formulákhoz való ragaszkodás”. Mert szól ez az *Alföld*-beli cikk „a kéretlen irodalompolitikáról” és bizonyos „unalomba fulladó” vitákról is, és pedig eképpen kendőzetlenül:

„Rég betanult formulákból nem lehet új igazságot kikeverni, új igazságokat, melyek új társadalmi viszonyaink lényegét összefoglalják. Meg kell tanulni a valósággal együtt haladni, a valóság pedig halad, gyorsabban, mintsem az ilyenfajta kéretlen irodalompolitika követni képes... Társadalmi viszonyaink átrendeződtek. Lerakjuk a szocializmus alapjait. De irodalmunk kibontakozását leginkább az a se hideg, se meleg, mindenfelé okos maradni akaró, óvatoskodó magatartás gátolja, amely unalomba fullasztja vitáinkat, nem mer lényeges dolgokat kimondani, lényegtelen igazságokat viszont százhusz centis mellbősséggel harsog, ide is, oda is tilalomfákat állít, s közben el-sikkadnak irodalmunk legégetőbb kérdései.”

Az eddigi idézetek megtevesztőek lehetnének, azt a benyomást kelthetnék, mintha elvontan deklaratív jellegük volna. Épp ezért külön is hangsúlyozni kell, hogy a mai magyarországi irodalmi folyóiratokban szemmel láthatóan eltűnőben vannak az általánosságokban mozgó deklaratív leckéztetések. Épp ellenkezőleg, az, ami ezeket a folyóiratokat, mint az *Alföld* mellett a pesti *Kortársat*, *Új Írást*, a *Nagyvilágot* és az ez évben megindított *Kritika* című folyóiratot is különlegesen jellemzi: meglátszik rajtuk és évtizedek múlva is felismerhető lesz az esztendő, amelyben íródtak. Ma már ritkán akadnak lapjaikon elvont általános elme-futtatások, de annál több olyan tanul-

mány, elbeszélés, bírálat, sőt vers is, mely a magyar társadalmi és szellemi élet izgalmasan mai, legmaibb, legidőszerűbb problémáitól való ihletettség bélégét viseli magán. S nemegyszer épp irodalmi folyóiratokban megjelenő tanulmányok, elbeszélések, regényrészletek, bírálatok és versek adnak elsőnek hangot egy-egy addig ki nem mondott, fel nem tárt, mai országos társadalmi, emberi vagy művészeti konfliktusról és problémáról, és tűzik napirendre a vele való szembenézést és a róla nyomban meginduló országos méretű, sokoldalú vitát. A magyarországi napilapok monoton protokolláris szürkeségén és az Írószövetség hetilapjának, az *Élet és Irodalom*nak idejétmúlt, túlságosan „hivatalos” jellegén kívül,* ez az egész hétköznapi életben gyökerező elevenség is az oka annak, hogy a kis Magyarországon az irodalmi folyóiratok nagy példányszámban jelennek meg: a *Nagyvilág* 20 000, a *Kortárs* és az *Új Írás*, de az *Alföld* is havi 10 00 példányban.

Az *Alföld* idézett főszerkesztői cikke tehát szintén igen konkrét vádak és kérdések, nemcsak egy külön írói vagy művészeti zárt céh problémái és törekvései kapcsán íródott. Az egyik ilyen vád — mert ez a vidéken megjelenő folyóirat szociográfikusan, de irodalmi tematikáiban is sokat foglalkozott és foglalkozik a magyar falu mai életének átszerveződéséből következő társadalmi és az emberek egymáshoz való viszonyának „kényes” problémáival — azonosítja az *Alföld* kezdeményezését a Horthy-idők népies irodalmi mozgalmaival „falucentralizmusával”, az egykori népies írók város- és főleg Budapest-ellenességével. A szocialista irodalom egységének megbontása volt ilyenképp a vád az *Alföld* ellen.

„Miből, hogyan született... a Pest-ellenesség vádjaja?” — kérdi a cikkíró, és „kemény szót” ejt nem Budapest, hanem az ottani „irodalmi alvilág bomlasztó tevékenysége, zavaró, értékítéletet felforgató tevékenysége, általában a klikkesedés átka ellen.”

Látni való, hogy nem könnyű, nem sima, nem ellentétek összehatókozése nélkül végbemenő folyamat az áthidalása annak a még múlt századból eredő szakadéknak, amely életnivóban és kultúrában a milliós fővárost az annyi ideig álmós és tunya, szellemileg rest vagy épp közömbös vidéktől különválasztotta. Szimptomaként érdemes idézni azt a keserű — igazságos vagy igazságtalan —, mindenesetre keserűséggel teli ellenvádat, amely az *Alföld*ben megjelent következő sorokban buggyan ki:

„Nem mi tehetünk róla, hogy az effajta bajok, romlások inkább Budapesten termelődtek ki, ahova nemcsak irodalmi életünk java, életés pezsgése, könyvkiadásunk s általában irodalmi életünk koncentráldott, hanem ezek kísérői is: az irodalmi alvilág, a klikkek és érdekszövetségek hálózata is. Ezt mi szóvátettük...” — vallja a cikkíró, és ismétlem, nem az én dolgom eldönteni, hogy mennyiben helytálló az ellenvádjai, de egy dolog kétségtelenül ennek az új magyar életnek a dinamikájából következik és ugyancsak kétségtelenül mindenképpen pozitív: a következtetés és a követelés, hogy a vidék kultúrában, a kulturális és társadalmi élet intenzitásában utolérje Budapestet. Bejelenti mint „kétségkívül korszerű és jogos igényt... hogy a decentralizáció politikájának jegyében ezen az irodalmi koncentráción is változtatni kellene valamiképpen (rangosabb, szaporább megjelenésű folyóiratok, könyvkiadás vidéken, ne csak „leányvállalatok” formájában, melyet fővárosi anyacégek agyongardíroznak, hanem va-

* Mint látom, ez év nov. 15-e óta az *Élet és Irodalom* megszűnt az Írószövetség orgánuma lenni, és új, kötetlenebb program jegyében jelenik meg.

lami fajta egyenrangúság elvére és gyakorlatára építve!) Nos, még szerencsénk, hogy nemcsak mi szoltunk erről az, ugy látszik, mégsem jelentéktelen veszélyről..." — s felsorol budapesti tekintélyes írókat név szerint, akik ugyanezt vallják és akiket senkise vádolhat Pest-ellenességgel. Az *Alföld* harcát „a szocialista hevület és törekvés dolgával” azonosítva kijelenti:

„... az *Alföld* a jövőben is fog közölni olyan cikkeket, amely ebbe a témakörbe vág, szóvátesszük például azt a sok vonatkozásban, de elsősorban mégis gazdasági, gazdaságpolitikai síkon érvényesülő magatartást, amely a főváros és a vidék közti különbséget nemhogy szüntetné, hanem növeli: nem hallgatjuk el, egyes gazdasági szervek hogyan szabotálják el a pántnak, a kormányknak azt a helyes politikáját, mely gazdasági decentralizáció révén a vidék fejlesztésére irányul.”

Nem a *Nagyvilágot*, mely az országban épp ebben az évben először méltatta és közölte Franz Kafka művét, nem a *Kortársat*, nem az *Új Írást* s nem az Akadémia kiadásában megjelenő, nem kevésbé izgatón eleven és harcos pesti kiadványokat idéztem, hanem — szándékosan — a nálunk még ezeknél is kevésbé ismert debreceni *Alfölddel* és *Alföld*-vitával véltem meggyőzően szemléltetni, hogy nemcsak Pesten, de a mai Magyarország egész területén, minden felelős tényező részéről egy eieddig ott ismeretlen nyíltsággal, bátor és bizó lelkes komolysággal küzd a társadalmi és intellektuális erőfeszítés olyan szocialista emberi és szellemi viszonyok megvalósításáért, amelyeknek nagy célja: visszaadni a szocializmusnak a szabad őszinteséget jogaiba iktató, a maga eredeti alkotó, mindenekelőtt a humánus mot a maga teljességében restituáló, az embert a dolgok és a dogmák, a negatív hagyományok alól felszabadító forradalmi tartalmait. S hogy ebben művészetnek és irodalomnak nem másodlagos szerep jut, ezt az *Alföld Min vitatkozunk?* címmel megjelent cikke igen plasztikusan hangsúlyozza, mikor az irodalom feladataként az új összefüggéseknek a maga sajátos eszközeivel való feltárását jelöli meg: „...lászon és világítson előre is, mondja ki végig, ami végigmondandó, ábrázolja az életet a maga mélységében, ne illusztrátorként, hanem olyan jelenségek felmutatásával is, amelyekről talán nem szoltak határozatok és vezércikkek...”

Ránk, itt Jugoszláviában, tán kissé különösen hat, hogy ma a szomszéd Magyarországnban mi mindenről, mennyit és milyen szenvedéllyel vitatkoznak. Nálunk már régen megszűnt az a szokás, hogy az Írószövetség kongresszusai — vagy ami Magyarországnon gyakori jelenség — az Írószövetség egy-egy ún. alosztálya rendezzen vitát arról, hogy egy-egy dráma, tanulmány, regény vagy vers eszmeileg vagy formailag megfelel-e vagy sem a meghatározott társadalmi vagy esztétikai követelményeknek. Mi itt Jugoszláviában, többé-kevésbé mindnyájan, tisztában vagyunk azzal, hogy az irodalmi és általában a művészeti értékeket nem gyülekezetek, nem a még annyira jó szándékú és magas színvonalú összejöveteleken elhangzó referátumok és hozzászólások, hanem kizárólag a maga műhelyében, a maga egyéni alkata törvényei szerint, élményeitől, és konfliktusaitól függően, mindig az egyes ember, a végső fokn alkotásában, az alkotó munkában mindig magányos egyén produkálja; épp a magány az a produktív erő, mely nem akar magány maradni. Az ember, aki ki akar törni — s megint csak a maga törvényei szerint tud a kifejezés, a közlés különleges képességével művészi alkotásban kitörni — a ki nem mondott, a kifejezésre éhes emóció, a gondolat vagy vágy következtében támadt egyéni elszigeteltségéből. Mi itt már, többé-kevésbé mindnyájan, tudjuk, hogy III. Richard nagy szavával: „Én vagyok én” — a művész-

nek az alkotás erőfeszítésében semmiféle szaktanács vagy kritika, helyeslés vagy rosszallás végső fokon nem nyújthat útmutató segítséget.

S mégis végletes igazságtalanság volna, sőt történelmi vaksgágot jelentene lebecsülni azoknak a vitáknak a jelentőségét, amelyek ma oly konstruktívan befolyásolják a magyarországi szellemi közéletet, úgy is mondhatnám, a kialakuló vagy már kialakult új közérzést.

Magyarországon a közelmúltban külön-külön mindenkiben felhalmazodott a beléfojtott mondanivaló és az, amit az egész ország a második világháború lázában meg az azt követő drámai események idején, legbenső szavát és legelementárisabb kérdéseit nem hallatva, átélt. Most, hogy hasonlíthatatlanul szabadabb lett, mint valaha is volt, a gondolatok és érzelmek, a kérdések és kétségek megnyilatkozásának a lehetősége, rengeteg az, ami csak közösen, közös aktivitással tisztázható és csak közösen tisztázandó. De hogy ezt a nagy munkát egyesek együtt elvégezhessek, ehhez elmaradhatatlanul szükséges, hogy hozzáállásnak az öntudatnak, az közös, az ún. nemzeti öntudatnak ahhoz a nagytakarításához, melyet a már említett *A nacionalizmus a magyar irodalom tükrében* címmel megtartott, valóban új korszakot jelentő, a magyar viszonyok között különösen forradalmi jelentőségű vita inaugurált. Nekem az a benyomásom, hogy igenis szükséges a viták hosszu sora, hogy elkövetkezzék az a ternekeny, sokkal kevesebb vita lármájával együttjáró, sokkal csendesebb és hatásosabb egyéni alkotómunka, amelynek az összessége fogja megteremteni a tisztult, a bizonyos kérdéseket már maga mögött tudó és csak a jelenre és a jelennel a jövőt építő alkotó munkát.

„A nacionalizmus... kifejezi a polgárságnak azt az álláspontját, hogy a nemzet a legfőbb érték, s így az úgynevezett nemzeti érdekek szolgálatára a „leghaladóbb” cselekedet — akkor is, ha az csak a társadalom többségét kitevő kizsákmányolt osztályok rovására, vagy pedig más népek, más nemzetek elnyomása, kitosztása árán érhető el. A nemzeti érdekeknek, céloknak ez az abszolutizálása... s a más népek érdekeinek tekintetbe nem vétele végső fokon mindig a kizsákmányolók malmára hajtja a vizet, noha többnyire az egész nép védelmének vagy gyarapodásának, felemelkedésének álarcába burkolózik... Míg... a polgári nacionalizmus általában a politikailag megszokott azonos nyelvet beszélő nemzet politikai egységére, addig a magyar nacionalizmus a történelmi-politikai egységben élő különböző népek valamiféle magyar nemzeti egységbe való belegyömöszölésére törekedett. Ez a jelenség a magyar nacionalizmus mély feudális-nemesi gyökereire hívja fel a figyelmet, és a nacionalizmus előzményeinek, feudális előéletének a vizsgálatát fokozottan időszerűvé teszi... A „magyar szabadság” nem az ország függetlenségét, hanem a rendi szabadságjogok összességét jelenti, s ha a gyűlölt osztrák uralkodó ezeket vagy ezek egy részét biztosítani hajlandó, a nemesség többsége nyomban kész a kompromisszumra... Berzsenyi nagy feszültségű és erkölcsi erejű hazafias lírájától már egyenes út vezet a romantika nagyjához, Kölcseyhez, Vörösmartyhoz, akiknek lírája... szintén telve van a XVII. század nemesi irodalmának „nemzeti” terminológiájával, képzeivel, hasonlataival. Mutatja ez a jelenség..., hogy a magyar fejlődésben mennyire egymásba fonódott a nemesi és a polgári nacionalizmus, s hogy az utóbbi magáénak vallja az előbbinek szinte teljes örökségét.”

Ezek az idézetek Klaniczay Tibor referátumából vannak kizsákkítva, amely referátumnak a régi irodalom vizsgálatából levont végső konklúziója arra a tanulságra mutat rá, „hogy a magyar nacionalizmus nemesi eredetű, s ezért ez a nacionalizmus a polgári nemzetté

válás szakaszában is súlyos ellentmondásokkal teljes, a kapitalizmus korában pedig fokozottan veszélyessé, rég elavult feudális ballasztokat hordozó és a haladást talán legmakacsabban gátló ideológiai tényezővé vált. A magyar nacionalizmus bonyolultsága tette a nemzeti problémát irodalmunkban annyira középponti kérdéssé, hogy szinte valamennyi írónk viaskodni kényszerült vele, sokszor eltévedve szövényes bozótjában.”

Ennek a magyarországi úti beszámolómnak a keretei között csak a magyar nacionalizmusról való vita bizonyos aspektusaira mutathatók rá. Ami dominált, az a gyökerekig ható szakítás a magyar nemzeti romantikával. Egészében magán viseli az előre gondosan megszervezett, semmiképp se rögtönzött tudományos symposionnak legjobb ismérveit. A kitűnő szaktudással rendelkező, a történelem- és irodalomtudomány útvesztőiben biztos tájékozódással és módszerrel mozgó tudósok referátumai egymást követték. Klaniczay Tibor előadásától kezdve — *A nacionalizmus előzményei a magyar irodalomban* —, mely magának a nacionalizmusnak mint történelmi kategóriának a feudális magyar társadalom keretei közt létrejött fogalmát tisztázta, Tóth Dezső *A polgári nacionalizmus kialakulása a magyar irodalomban* című referátumával folytatva, majd a soron következő Somogyi Sándor —, aki az 1848-as szabadságharc leverése után, az önkényuralom és az Osztrák—Magyar Monarchia korában támadt magyar irodalom nacionalizmusát elemezte — tanulmányán át egészen Szabolcsi Miklós *Nacionalizmus és a legújabb magyar irodalom néhány problémája* című vitaindító téziseiig — s a nagyszámú, külön minden egyes referátumot követő és megvitató hozzászólásokkal — ez a symposion valóban egyedülálló fordulatot jelent a magyar szellemi köztudatban. A napjainkig terjedő magyar történelem és a történelmi magyarság majdnem minden rétegének öntetszelgő nemzeti ideológiájával, egy nagy, az egész „ezeréves Magyarország” múltjával való történelmi jelentőségű leszámolásnak, az idejétmúlt nemzeti ideológia és ideálok felszámolásának, semmiféle hamis kegyelettől se befolyásolt kritikus önismeretnek a kivételesen impozáns megnyilatkozása lett.

S talán még ennél is több történt. Az a nem kevesebb, mint negyven hozzászólás, amely legnagyobbbrészt sokkal kevésbé vitatta a referátumok megállapításait, inkább újabb szempontokkal, gondolatokkal és adatokkal árnyalta és egészítette ki őket — egyes hozzászólások önálló, kerek tanulmányokként is megállnák helyüket — s a referátumok és ezek a hozzászólások, bár a régmúlttal és közelebbi múlttal foglalkoztak, kérdésfeltevéseikkel közvetlenül vagy közvetve, de félreérthetetlenül mindig az élő magyar jelen és annak elvégzendő feladatai felé mutattak. Egy jelen felé, amely kaput nyit a kritikus gondolat és — a kritikus gondolattal — egy egész nép emancipációjának, egy egész népet kritikus szellemi önállóságra és emberi nagyrúságra nevelő öneszméletnek.

Éspedig minden irányban.

Amikor hozzászólásában Barta János a magyar irodalomtörténet és esztétika hajdani legnagyobb tekintélyét, a legsötétebb nacionalista ékesszólásnak képviselőjét, azt a Beöthy Zsoltot említi, akinek az irodalomtörténetét annak idején a gimnáziumban még nekem is tanulnom kellett, azt a Beöthy Zsoltot, aki az egész magyar irodalom és a magyarság szimbólumaként a maga „öshazából” felbukkanó, hódító volgai lovasáért rajong, s a lovas jegyében aztán egy olyan magyar „irodalomtörténet” jön létre, melyben „az esztétikai kategóriák többé-kevésbé mind háttérbe szorulnak s helyüket egyszerűen nemzeti, po-

litikai jellegű irodalmi kategóriák foglalják el” — Barta János a volgai lovas-szerű irodalomteltogásról szólva nyomatékosan s teljes joggal teszi hozzá: „Ezen az irodalomelméleten a középiskolai tanárság nemzedékei nevelkedtek, úgyhogy jelentős szerepe van a kor nacionalista levegőjének kialakulásában.”

A vita, mely *A nacionalizmus a magyar irodalom tükrében* címmel zajlott le, Tolnai Gábor zárószava szerint nem a befejezése, hanem a kezdete, a kezdeményezője a nagytakarítás további munkájának. Nem tudosok szűk köru exkluzív eszmecseréje, hanem elindítója egy új magyar irodalomtörténetnek és irodalomelméletnek, országos meretu szellemi mozgosításnak. Ahogy Beöthy Zsolt volgai lovasának árnyékában a középiskolai tanárság nemzedékei nevelkedtek, úgy az ezen a vitán felderített, újra felfedezett magyar irodalomtörténettől nemcsak az új középiskolai tanárság, hanem egy egész nép kulturális élete kap és részben kapott máris új tartalmakat és új irányt.

Espedig — újra hangsúlyoznom kell — nemcsak egy, hanem minden irányban.

Tóth Dezső *A polgári nacionalizmus kialakulása a magyar irodalomban* című referatúrában rámutat arra, hogy „a nacionalizmus irodalmi érvényesítése főleg a XVIII. század végén, XIX. század elején mennyire az igénytelenségnek, esztétikai maradiságnak is okává vált”, és folytatja a megállapítással: „A merő nacionalizmust hangsúlyozó irodalomszemlélet egyik legfőbb jellemzője volt pl. az az elv, hogy a tolltorgatás motívuma is, célja is, tartalma is hazafiság — írni hazafias tett, nemzetet erősítő cselekedet — csak az és semmi más”, s továbbá, hogy „ha valaki valamilyen írásművet esztétikai igények alapján bírál, az a hazafias tevékenység korlátozója, az a szerző hazafias onérzetét serti s így végül a recenzens eleve a hazafiatlanság bűneivel gyanús.” Ha a referens nem is tejezné be ezt a visszatekintést azzal, hogy megállapítsa „történeszeket, irodalomtörténeszeket egyaránt érintő sajátos tanulságokkal szolgíthat” — önkéntelenül adódik az emlékezés — mutatis mutandis — arra az időre, melyet annak idején a proletkult korszakanak neveztek, s amikor a merő forradalmi programatizmus az igénytelenségnek, az esztétikai maradiságnak szintén okává vált, és a bíráló szó, ha esztétikai kritériumok nevében hangzott fel, gyanússá és bűnössé tette az esztétikai igények képviselőjét.

Hadd iktassam közbe pesti látogatásom egyik emlékezetes pillanatát. Annak a Károlyi Mihálynak az emlékére, aki Magyarország egyik leghatalmasabb mágnása volt, s aki 1918-ban az első magyar népköztársaság elnökeként földet osztott a parasztoknak, annak a Károlyi Mihálynak emlékére, aki az első világháború idején, Tisza István parlamentjében az emlékezetes felkiáltásra merészkedett: „Békepárti vagyok!”, s akit a fehérterror Magyarországa éppúgy, mint Rákosiék, különböző okokból, de egybehangzóan, hazaárulónak nyilvánított — az ő emlékére, az egykori Károlyi-palotában rendezett kiállítás megnyitására jövet, egy régi magyar elvtárs, akivel utoljára 1920-ban láttuk egymást, a maga ismerős, csendes hangján, elgondolkodva fejtette ki nekem, hogy nemcsak az erkölcsileg kivételes nagyságú Károlyi Mihálynak, hanem magának az 1919-es Magyar Tanácsköztársaságnak adózva és egyáltalán századokra visszamenőleg a magyar történelem tényeit most újra fel kell szabadítani a részben tudatosan kiagyalt, részben meghatározott ideológiák következtében rájuk rakódott vastag hazugságrétegek alól, és napvilágra kell hozni e tények összefüggéseit. Most már nem arról van szó, hogy minden Justizmordhoz meg kell találni, ki kell gondolni a megfelelő módon

rágalmazó indoklást, hanem nevükön kell nevezni a dolgokat. Egészen az utóbbi évekig csak egy, a napi politika változó szükségletei szerint utólag és visszamenőleg deformált múlt elhíttetése volt a történelemírás és egy hangos, legtöbbször fülszikkító, gondolkodást megbénítóan hangos publicisztika feladata.

Ami néhány éve kezdetét vette és ma mind gyorsabb ütemű tempóban folytatódik: a holtak és élők „rehabilitálásának” sora, voltaképpen a hihetetlen mértékben felhalmozódott torzításoktól és hazugságoktól tisztítja meg a tények és valóság arculatát. A párttörténettel és a legújabb kor történetének kutatásával foglalkozó magyar intézetek munkatársainak egész serege szenteli idejét az eddigi hamisítások és elhallgatások miatt herkulési arányúvá nőtt feladatnak. Mert nem igaz, hogy az igazság kézenfekvő. Nagyszabású, valóságos nyomozó munkát kell ma folytatni, dokumentumokat előkeresni, tanúkat, ha élnek még, megidézni, a tanúvallomásokot jegyzőkönyvbe venni azzal az egyetlen céllal, hogy rekonstruálják a legközelebbi és a távoli tegnapok valóságát és szereplőik igazi arcát és jelentőségét.

Az hiszem, hogy ami *A nacionalizmus a magyar irodalom tükrében* címmel megtartott symposionon történt, éppen annak a munkának volt az előfeltétele és előkészítése, amelyről az évtizedek után vizontlátott, csendes hangú elvtársam beszélt, s amelynek a Károlyi Mihály emlékkiállítás is egyik fontos mozzanata és eredménye.

Nemcsak a tegnap, a réges-rég eltűnt múlt, de a kiderített igazságok is egymást értelmezik, egymásra és a jelenre világítanak, a jelen megismerésének, az emberibb jövő megközelítésének és megvalósításának is útmutatói mindenütt, ahol nem félnek az igazságtól, ahol „a kellemetlen igazságok” kategóriája már érvényét veszítette. S ha nem csalnak a jelek, akkor a mai Magyarországon az igazságtól és az igazságoktól való félelem kezd a múlté lenni.

A nacionalizmus-vitában vált nyilvánvalóvá, hogy ebből a szempontból mi minden járul még el nem végzett, meg se kezdett, de elvégzendő feladatként a jelenre, a kiderítendő igazságok ma élő munkásaira. Geréb László például hozzászólásában arra a konklúzióra jutott, hogy „az egész magyar irodalomtörténetírás is a nacionalizmus szülötte”. A nyelvi sovinizmus és a Magyarországon támadt egykori nagy latin nyelvű irodalom problémáját előtérbe állítva, azzal folytatta, hogy „a magyar irodalomtörténetírásnak mind a mai napig nincs olyan leszögezett elmélete, amely megmondaná, hogy mi a magyar irodalom és a magyar irodalomtörténetírás anyaga...” S következik a hozzászóló rendkívül jelentős megállapítása arról, hogy a magyar nacionalizmus „a provincializmus tünete”, s meg is okolja:

„... szörvány nyelvemlékekről tárgyalunk irodalom helyett, Markalf és Ponciánus históriákat állítunk magyar irodalomnak ugyanakkor, amikor latin nyelven európai színvonalú humanista irodalmunk van, ez nagyon sűrűn hatalmas provincializmus, amellyel radikálisan és kegyelet nélkül le kell számolnunk.”

Az ilyen természetű megállapítások a felfedezéssel egyenlők; ha nem is előlről kell kezdeni, de új alapokból, mai megismerésekből kiindulva, „kegyelet nélkül” kell gyökeresen revidálni az eddig magától értetődőnek tartott, szokványos ítéleteket és értékeléseket. Ennek következtében merült föl olyan erővel és tisztánlátással — mint eddig soha még — az egykori uralkodó magyarságnak és egész irodalmának a nemzetiségekhez, a hajdani Magyarország állami keretei közé szorított népekhez való viszonya is, mint lényeges, sokoldalúan megvilágítandó, felülvizsgálatra és megvitatásra szoruló centrális

probléma. Amióta van magyar történelemírás és irodalomtörténetírás, amióta van magyar irodalom, először történik meg, hogy „a nemzetiségeket” nem a Szent István-i Magyarország perspektívájából, hanem a Szent István-i Magyarországot a nemzetiségek szempontjából szemlélik a magyar tudós irodalomtörténészek. Hogy ez lehetséges, már magában bizonyítéka annak, hogy a magyar társadalom szocialista magyar társadalommá alakult át.

Tóth Dezső *A polgári nacionalizmus kialakulása a magyar irodalomban* című referátuma szól arról, hogy eddig „csekély gondot fordítottunk az irodalomban (a magyar irodalomban) jelentkező nacionalista, nemzetiség-ellenes, izolációs, antiszemita stb. elemekre, s ezeket elemző megbélyegzés helyett inkább kizártuk a tárgyalásból — akaratlanul kissé meg is tisztítva tőlük irodalmi hagyományunkat.”

Tóth Dezső ezeket a mulasztásokat merészen teszi jóvá. A polgári nacionalizmus kialakulását tárgyalva rámutat, hogy „merőben negatív vonása volt ennek a nacionalizmusnak a más népek, főleg a nemzetiségek lebecsülése, olyan felsőbbbségtudat, amely mereven elhárította az idegenekkel való keveredés gondolatát, s a nemzet fenntartását és biztosítékát az izolálódásban vélte megtalálni. A legeklatánsabban fejezte ezt ki az *Etelka*, mely sokkal inkább nemzetiség —, mintsem abszolútizmus-ellenes mű. A regény telve a minden alkalmat megragadó, vagy inkább kereső idegengyalázással, kiirtással fenyegető agresszivitással (az egyik magyar vezér, a nyájas Uszubu például tréfálkozva beszéli el egy egész tót város kiirtását...). A regényt Kazinczy „a magyar névnek illetlen s ok nélkül való emlegetései” miatt élesen elítélte, de... ugyanez a nacionalizmus volt halhatlan sikerének is főoka... Kétséges, van-e irodalom, amely ilyen viszonylag hosszú időszakazon, mintegy két évtizeden át fel tud nyílni alaptalan s mégis ilyen hevületű és fokú nemzeti önmagasztalást mutatni.”

S hogy a „dicső” múlt helyett az igazi múltnak ez a bemutatása nem pusztán történelemkutatási céllal történik, hanem, hogy világgossá váljék a jelenre való vonatkozása, a *de te fabula narratur*, íme a félreérthetetlen egyenes ténymegállapítás:

„Jelenleg a polgári restaurációs, szocializmusellenes erők a magyar nemzeti fejlődés bizonyos sajátságait fetiszizálják s nem véletlenül épp azokat, amelyek a magyar nemzetévtől történelmi fogyatékosságával függnek össze.”

Külön is kiemelendő Kemény G. Gábor hozzászólása. Nyomatékosan hangsúlyozza, hogy a magyar irodalomtörténeti — tehát általában a magyar történelmi kutatásnak nem lehet a tudomány rangjára igényt tartania addig, míg nem tekinti „fokozottabb mértékben feladatának az egykori Magyarország másnyelvű irodalmi alkotásainak — az úgynevezett nemzetiségek — alkotásainak feltárását, számbavételét.” Hozzászólásában emlékeztet rá, hogy a XIX. század első harmadában az egykori Magyarország nem magyar népei nemzeti eszmélésének, tudományos intézményeinek, szervezkedésének és folyóiratainak Pest és Buda a központja. A Matica Srpska és a Srpski Letopis éppúgy, mint a Biblioteca Romaneasca, valamint a hetenként kétszer megjelenő Srpski Narodni List, békésen egymás mellett él a magyarság kialakuló nemzeti törekvéseivel, sőt nemegyszer termékenyítően hatnak egymásra. Csak a negyvenes évek derekán „a magyar uralkodó osztályok által kiélezett államnyelvi közigazgatási küzdelem” változtatja meg ennek a produktív koegzisztenciának a ké-

pét. S a hozzászóló nem mulasztja el, hogy rátérjen a kor horvát irodalmi-politikai mozgalmának a szerepére is, és nem habozik leszögezni:

„Ez a horvát újjászületési mozgalom a maga félf feudális kereteihez mérten is több vonatkozásban polgáriasultabb a többi nemzetiségénél. A horvát irodalmi-politikai mozgalomra jellemző továbbá az is, hogy már korán megteremti az ország másajkú népei közötti irodalmi művelődési kapcsolatot, sőt ez az a mozgalom, amely a hazai nem magyar népek jórészt művelődési-irodalmi ihletű kezdeményezéseit nemzetiségpolitikai irányban öntudatosítja. Ismeretes, hogy a zágrábi Gaj-féle nyomdában, a horvát nemzeti mozgalom korabeli vezetője nyomdájában ezekben az években már sorra megjelennek olyan röpiratok és egyéb kiadványok is, melyek a nem magyar ajkúak sérelmeit és követeléseit most már erős kitételekkel juttatják kifejezésre.”

Nem mulasztja el ez a tanulmányunknak is beillő hozzászólás, hogy megerlítsen azt a harcot is, melyet ebben a korban különböző oldalakról, magyar részről főleg Kazinczy folytatott mindennemű nacionalista szűkkeblűség és elvakultság ellen. Megemlíti többek között Kazinczy Musicki Lukianhoz írt 1812. éve levelét, s a kritikai alaphangú *Erdélyi leveleknek* az erdélyi szász Bruckenthal-múzeum és képtár gyűjteményeiről, valamint a román népdalról szóló részleteit. Mindezekből az adalékokból klasszikus tömörséggel csendül ki „a másajkú népek és kultúrák iránti megbecsülés érzése.”

S egy további adat, amely számunkra különösen érdekes: az elismerés, amellyel a sovíniszta mámor tombolása idején szerb részről a kivételes nagyságú Kazinczy szelleme részesült, mert a hozzászóló szerint „kevés olyan közvetlen méltatást olvashatunk..., mint a szerb Matica folyóirata, a Letopis 1859. évi Kazinczy-emlékezését.”

Míg a hozzászólások egész sora idézi az őrjöngő, önmagát magasztaló, minden „nemzetiséget” gyűlölő magyar nacionalizmusnak az irodalomban való elrettentő megnyilatkozásait, Kemény G. Gábor arra is rámutat, hogy a legvadabb és legelvadultabb nacionalizmus korában sem „hallgatott el a magyar irodalomban és publicisztikában, szépirodalomban és szakirodalomban egyaránt a nacionalizmus elleni küzdelem.” Kovács Endre ezzel szemben a reformkori magyar irodalom jellegzetes nacionalista korlátozottságát hangsúlyozza, és alighanem megdönthetetlenül állapítja meg:

„Hogy irodalmunk mennyire nem értette meg a nemzetiségi mozgalmak legbensőbb lényegét, az különösen kiderül 1848-49-ben. A nemzetiségek jogos igényeinek nem akadt magyar írói szószólója.”

Komlós Aladár „a különben jámbor, kenetes Dalmady Győző” egyik versének a címét, egyben refrénjét citálja: „Vesd meg az idegent.” Ugyancsak ez a hozzászóló emlékeztet „az aránylag jámbor” Jakab Ödönre, aki a hajdani Magyarország „nemzetiségi problémáinak” gyökeres megoldásához ilyen verssorokkal próbál hozzájárulni: „Félkezünk is elég arra, hogy nyakatok kicsavarja, és ha nem kell békejobbunk, lábunk alól félredobjunk ebadta.”

Dalmady és Jakab Ödön XIX. század végi tekintélyes magyar költők.

Kemény G. Gábor az 1848-49-es évekre vonatkozóan megállapítja, hogy akkor a nemzetiségek jogos igényeinek nem akadt magyar írói szószólója.

Nem akadt — s hadd tegyem hozzá: nem akadt e jogos igényeknek írói szószólója még a legnagyobb magyar forradalmi költő, Petőfi Sándor személyében sem. Ő ugyan megragadó versben ünnepelte

„a szent világszabadságot”, de mikor megjelentek az akkori Magyarország állami határaiból kitörni vágyó, a maguk számára is szabadságot követelő, a maguk jogaiért fegyvert fogó nemzetiségek, akkor az *Elet vagy halál* című versében csak a „gaz csorda”, „tetvek” és dögmadarak-szerű kitételek azok, amelyekkel ezeket a népeket jellemezni véli, és úgy képzei, hogy „A Kárpátoktól az Al-Dunáig” a magyar „hajnalt magának az égre (ezeknek a népeknek) a ti véretekkel fest”.

Nemzedékek sorát mérgezte meg ez az önmagát glorifikáló, groteszk módon a maga kizárólagos, öröklött államalkotó erényeit és ezeréves uralmi jogait magasztaló magyar nacionalizmus. S nemcsak irodalmával, elméleti műveivel, publicisztikájával, hanem az ifjúság és „a serdületlen ifjúság” hazafias és vallás-erkölcsi nevelésére szánt oktató és szórakoztató olvasmányokkal, képeskönyvekkel. Jól emlékszem Gracza György *A magyar szabadságharc története* című könyvére, melyet az iskolaév végén a jó tanulók bizonyítványukkal együtt jutalomként kaptak. A könyv illusztrációi között ott szerepelt egy szörnyű, terhes nőket késeikkel felkoncoló, rémítő vadembereket bemutató kép: *A szenttamási szerbek vérengzése*. A következő oldalon a magyar szabadsághős, Damjanich tábornok dicsérete volt olvasható, aki „Ti kutyák!” kezdetű falragasszal jelentette be a szerbek aprajának és nagyjának kiirtását és a hősi szándékot, hogy ha már az egész népet kiirtotta, magát is föbe fogja lőni, hogy az utolsó szerb is eltűnjék a föld színéről.

A gyűlöletnek ez a mérge és az öntömjenezés sokáig elhomályosította a szemeket. Az első magyar költő, aki hallatlan erővel ki merte mondani, hogy mindent másképp kell nézni és mindent előlről, de épp ellenkező módon kell kezdeni, Ady Endre volt; költő tehát és nem hivatalos politikus merte felvetni a kérdést:

Ezer zsibbadt vágyból mért nem lesz
Végül egy erős akarat?

És a kérdést követően az addig elhallgatott, de annyira kézenfekvő igazságot is ki merte mondani:

Hiszen magyar, oláh, szláv bánat
Mindigre egy bánat marad.

Hiszen gyalázatunk, keservünk
Már ezer év óta rokon.
Mért nem találkozunk süvöltve
Az eszme-barrikádokon?

Mikor 1959-ben a beogradi egyetem keretében létesített bölcsészeti kar magyar tanszékén székfoglaló előadásomat tartottam, központi, döntő feladatnak jelöltem meg, hogy ez a tanszék a szocialista Jugoszlávia forradalmi szellemében kritikusan számoljon le mind a dogmatikus sztalin-i irodalomszemlélet parlagi sémáival, mind a magyar irodalomtörténet anakronisztikus, nacionalista hagyományaival.

1963-ban Magyarországról visszatérve sok, nagyon sok könyvet és folyóiratot hoztam magammal haza Jugoszláviába. De kaptam és hoztam magammal egy szívet, elmét betöltő, örvendetes reményt, mondhatnám, bizonyosságot: hogy a mai szocialista Magyarország életében, irodalmában és művészetében éppúgy, mint történelem-

szemléletében és filozófiájában kialakulóban van, a maga megformálásáért küzd egy szellemiség, melynek iránya, tartalma és követelése rokonok vagy éppen közösek azzal, amiért mi itt Jugoszláviában kezdettől fogva mint a mi eszményeinkért és a mi valóságunkért vállaltuk a gyöngéket sokszor elrettentő, de épp azért mindenek fölött érdemes nehéz harcot. Kaktam és hoztam magammal Magyarországról a hitet: ott is munkálkodnak azon, hogy a mi ügyünk az övék, az ő ügyük pedig miénk is lehessen és legyen.

És ezért gondoltam, hogy helyes a magyarországi látogatásomról való beszámolómat ezzel az itt közölt bevezetéssel és vallomással kezdenem.